

НАЗВАНИЯ ЗА БЕЛЕГ ОТ ОПАРЕНО В РОДОПСКИТЕ ГОВОРИ

Едно от най-ясно открояващите се и най-съществени доказателства за единството на българския език в неговата цялост (книжовна норма и диалекти) се открива в относителната еднаквост на основния речников фонд (основния речник) на всички негови проявления (Стойков 2002: 296). Не така обаче стоят нещата с речниковия състав на отделните български говори, който е доста пъстър и се определя като важен фактор за съществуване на различия между тях (Стойков 2002: 297). Много често в основата на названието на определен обект от извънезиковата действителност дори в рамките на диалекти, принадлежащи към една и съща говорна група, като негов основен структурен елемент се залага различен белег. Това води до формирането на диалектизми, които са забележителни със своята образност, свежест, а често и емоционалност, и е важно свидетелство за словообразователните възможности на българските териториални говори. Типичен пример за това са родопските говори, чиято лексикална парадигма не отстъпва по своята архаичност и богатство на фонетичната и граматичната им система.

Категорично доказателство в подкрепа на изказаното твърдение представлява фактът, че като название на белега от опарване, характеризиращо се с най-висока честота на употреба, в родопските говори функционира една лексема с изконно български произход. Става дума за съществителното от мъжки род *белег* със значение ‘знак; следа; признак, отличителна черта’, което се отличава с изключителна архаичност, тъй като представлява заемка от първобългарски (срв. тур. *bilgi, belgi* ‘знак, белег’) в стб. ез. *вѣльгъ* (БЕР 2007: 41), поради което има общобългарско разпространение (включително в книжовния език). Анализираната лексема се среща в голяма част от родопските говори от всички краища на разглеждания ареал, често съществувайки успоредно с друго, по-тясно диалектно название на референта (срв.: *бѣл’ѣк* – с. Богутево, Асеновградско; селата Долна Арда, Елховец и Кремене, Смолянско; *бѣл’ѣк’* – с. Добралак, Асеновградско; *белѣк* – селата Цветино, Костандово и Драгиново, Велинградско; с. Ракитово, Пазарджишко; селата Батанци и Бориново, Маданско; с. Левочево, Смолянско; *бел’ѣк* – селата Туховица, Бръщен и Боголин, Гоцеделчевско; селата Момчиловци и Средногорци, Смолянско; *б’ѣл’ѣк* – селата Широка лъка и Стойките, Девинско; *б’ѣл’ѣк* – селата Буйново, Селча и Осиково, Девинско; с. Мъглища, Маданско; *б’ѣл’ѣк* – с. Ерма река, Маданско; *б’ъл’ѣк* – с. Върбово, Девинско; *б’ел’ѣк* – с. Брезе, Девинско; с. Лимец, Крумовградско; с. Буково, Смолянско; с. Малка Арда, Ардинско; *бълѣк* – с. Гела, Девинско; *б’елѣк* – с. Горни Девесил, Крумовградско; *бел’ѣк* – с. Егрек, Крумовградско; с. Лясково, Смолянско; *б’ѣл’ак* – с. Старцево, Златоградско; *бѣл’ѣк* // *бѣл’ѣга* // *бѣлѣк* – Смолян; *белѣк* – с. Шаренка, Маданско; *бѣлѣк* – с. Ахряне, Смолянско; *бел’ѣк* – селата Боровина и Лещак, Маданско; с. Върбина, Смолянско; *б’ѣл’ак* – с. Барутин, Пещерско; *бѣл’ак* – Равногор, Пещерско; с. Лъкавица, Асеновградско; *бѣл’ак* – с. Забърдо, Асеновградско; с. Бряговец, Крумовградско; *б’ѣл’ак* – с. Сърница, Хасковско;

б'ел'ак – с. Любча, Пещерско; *бел'ак* – селата Сърница и Дорково, Велинградско; селата Долнослав, Чепеларе, Новаково, Орешец, Югово и Добростан, Асеновградско; селата Еникьой и Габрово, Ксантийско; с. Беслен, Гоцеделчевско; с. Горни Юруци, Ивайловградско; селата Черничево и Стрижба, Крумовградско; с. Голешово, Санданско; с. Искра, Първомайско; с. Николово, Хасковско; с. Черна могила, Харманлийско; с. Жълтуша, Ардинско; с. Домуздере, Дедеагачко; с. Розово, Пещерско; *бил'ак* – с. Наречен, Асеновградско; *б'ел'ак* – с. Радилово, Пещерско; *б'елек* – с. Козарско, Пещерско; с. Козаново, Асеновградско; *б'ел'ек* – с. Ливадища (вече несъществуващо); селата Змеица и Ягодина, Девинско; с. Лилково, Пловдивско; селата Долни Рудозем, Петров дол и Неделино, Маданско; с. Чавдарица, Пещерско; *б'елек* – с. Ситово, Пловдивско; *б'ел'ек* – с. Вълчи дол, Смолянско; *б'елек* – с. Боянци, Асеновградско; *б'ел'ек* – с. Црънча, Гоцеделчевско; с. Давидково, Смолянско; *б'ел'ек'* – с. Долно Ботево, Хасковско; *белек* – с. Пловдивци, Маданско; с. Аврен, Крумовградско; с. Смилян, Смолянско; *бел'ек* – селата Славейно и Загражден, Смолянско; с. Петково, Ардинско; селата Покрован и Джурково, Ивайловградско; селата Слащен и Жижево, Гоцеделчевско; *белек'* – с. Кочан, Гоцеделчевско; *бел'ек'* – с. Тракиец, Хасковско; с. Смирненци, Харманлийско; *б'ел'ек'* – с. Стамболово, Хасковско; *белек'* – с. Тънково, Хасковско; *б'елек* – с. Оряховец, Ардинско; *б'ел'ек* // *уп'аренџ* – с. Триград, Девинско; *бел'ек'* / *уп'ар'* – с. Габрица, Смолянско; *бел'ак* // *ниш'ан* – с. Ляски, Гоцеделчевско; *б'ел'ак* // *ниш'ан'* – с. Черешово, Драмско; *бел'ак* // *миш'ан* – с. Долно Луково, Ивайловградско; *бел'ак* // *п'укъл* 'мехур от изгаряне' – с. Пчеларово, Кърджалийско; *бел'ак* // *ниш'ан* – с. Парил, Гоцеделчевско; *лиш'ан* // *бел'ак* // *ф'ушкул* 'мехур от изгаряне' – с. Малево, Асеновградско; *миш'ан* // *бел'ак* – с. Караклис, Димотишко; *бел'ак* // *данг'о* – с. Райково, Смолянско; *бел'ак* // *п'ърхул'* 'мехур от изгаряне' // *ф'ушкул* // *уп'ар* – с. Хвойна, Асеновградско; *меш'ан'к'а* // *бел'ак* – с. Мандра, Хасковско; *миш'ан* // *б'елек* – с. Царева поляна, Хасковско; *бол'ешка* // *б'елек* – с. Девисилица, Крумовградско; *бел'ек* // *дамг'а* – Златоград и др. (Арх. РДА).

Тъй като съществителното име *белег* има по-общо значение 'следа, диря, отпечатък, обикновено върху човешкото тяло, която може да бъде причинена от различни въздействия (удар, порязване, зарасла рана, изгаряне, изцапване и под.)' (РБЕ 2001: 686–687), родопчани често уточняват причината за появата на разглеждания обект от действителността, като използват номинална конструкция, задължително включваща анализираната лексема (напр.: *б'ел'ек ат уп'ар'* – с. Чепинци, Маданско; *б'елек от уп'ал'* – с. Солища, Девинско; *белек от уп'ар* – с. Долно Фатово, Смолянско, и под. (Арх. РДА).

В част от родопските говори със същото значение се употребява морфологичният вариант от женски род на съществителното *белег* (срв.: *бел'ег'а* – с. Могилица, Смолянско; *бел'ег'а* – с. Буково, Смолянско; *б'ел'ег'а* – селата Виево и Кутела, Смолянско; *бел'ег'а* – с. Горна Арда, Смолянско; *б'ел'ег'а* – с. Долно Кремене, Смолянско; *бел'ег'а* – с. Тихомир, Крумовградско; *бел'ег'а* – с. Дряново, Хасковско; с. Мугла, Девинско; *бил'эг'а* – с. Беден, Девинско; *б'ел'эг'а* – с. Лясково, Девинско; *уп'ар* // *бил'эг'а* – с. Настан, Девинско, и др. (Арх. РДА).

Като название на белега от опарване в лексикалната система на родопските говори функционира и персийската заемка *нишан* (от перс. *nišan* 'знак'), която през турски език (тур. *nişan* 'знак, признак; следа') навлиза в българските ди-

алекти със същото значение 'знак, белег (от рана, изгаряне и пр.); цел, прицел' (БЕР 1995: 664). Идентичната семантика, както и широкият ареал на разпространение на тази дума на диалектно равнище независимо от вероизповеданието на използващите я хора, е причината тя да стои на второ място по честота на употреба в анализирания географски ареал (срв.: *нишан* – селата Делчево, Тешово, Лъки, Гайтаниново и Нова Ловча, Гоцделчевско; с. Зърнево, Драмско; селата Варвара, Паталеница и Дебращица, Пазарджишко; селата Мулдава и Болярци, Асеновградско; с. Момарско, Смолянско; *нишан'* – с. Вълкосел, Гоцделчевско; *ниш'ан* – с. Брястово, Хасковско; *нишён* – с. Турян, Смолянско (Арх. РДА) и (подобно на съществителното *белег*) често да се включва в състава на пояснителна номинална конструкция със същото значение (напр.: *нишан ут упарак* – с. Илинден, Гоцделчевско; *нишан ут упар* – с. Белотинци, Драмско, и др. (Арх. РДА), да се среща в своя морфологичен вариант от женски род (срв.: *нишан'ка* – с. Пилашево, Първомайско (Арх. РДА), или се използва успоредно с друго название на разглежданата реалия (срв.: *бел'ак* // *нишан* – Ляски, Гоцделчевско; *бел'ак* // *нишан* – с. Парил, Гоцделчевско; *б'ел'ак* // *нишан'* – с. Черешово, Драмско; *упарък* // *ниш'ан'* – с. Волак, Драмско (Арх. РДА).

В резултат от протичането на сложни дисимилационни процеси със значение 'белег от опарване' в родопските говори се употребяват и съществителните *мишан* (вероятно с дисимилация м-н < н-н (БЕР 1995: 142) и *лишан* (с далечна дисимилация н-н < л-н (БЕР 1986: 444), които се характеризират със същия произход (от перс. *nišan* 'знак' през тур. *nişan* 'знак, признак; следа' (БЕР 1995: 664) като анализираното по-горе име *нишан* и подобно на него се срещат като морфологичен вариант от женски род на съответната лексема или се употребяват във вариант с друго диалектно название на разглеждания обект от действителността (напр.: *мишан* – с. Попско, Крумовградско; селата Мезек, Вълче поле и Мало Градище, Свиленградско; селата Гугутка, Хухла, Черничино, Камилски дол, Драбишна и Сив кладенец, Ивайловградско; *м'ишан* – с. Горно Луково, Ивайловградско; *бел'ак* // *мишан* – с. Долно Луково, Ивайловградско; *миш'ан'* – с. Сусам, Хасковско; *мишан* // *белек* – с. Царева поляна, Хасковско; *мишан'* // *бел'ак* – Караклис, Димотишко; *мишан'* // *пърхул'* 'мехур от изгаряне' – с. Хасърлъ, Ферешко; *мешан'ка* // *бел'ак* – с. Мандра, Хасковско, а също: *л'иш'ён* – с. Лъджа, Смолянско; *лишан* – селата Яврово, Бачково, Червен и Горнослав, Асеновградско; *лиш'ан* // *бел'ак* // *ф'ушкул* 'мехур от изгаряне' – с. Малево, Асеновградско; *лишан*, *лишанка* // *ф'ушкул'* // *пърхул'* 'мехур от изгаряне' – с. Павелско, Асеновградско (Арх. РДА).

От домашния по произход глагол *паря* (от стб. *парити*, *парѣж*, *париши*) със значение 'заливам с вряла вода; поставям на пара' се образува производният *опаря*, който означава 'с огън или нещо горещо засягам кожата на някого, като му причинявам болка' и стои в основата на формираното на диалектно равнище в българските говори съществително *упар*, характеризиращо се с наличието на семантика 'пришка, мехурче от опарено, рана от изгорено, белег от изгорено' (БЕР 1996: 78–79, РБЕ 2002: 591–592). То също е често срещано в родопския ареал (напр.: *упар* – с. Горноселци, Гоцделчевско; с. Косово, Смолянско; *упар* – селата Влахово, Полковник Серафимово, Устово и Търън, Смолянско; *бел'ек'* // *упар'* – с. Габрица, Смолянско; *упър* – селата Бостина, Писаница и Хасовица, Смолянско; *бел'ак* // *пърхул'* 'мехур от изгаряне' // *ф'ушкул* // *упар* – с. Хвой-

на, Асеновградско; *фѹшкул* // *ѹпар* – с. Дедово, Пловдивско; *ѹпър* // *бил’агъ* – с. Настан, Девинско; *ѹпър’* – с. Касъка, Пещерско (Арх. РДА). Не са редки случаите, когато в родопските говори със същото значение се употребява и разширената с наставка -ък- форма на разглежданото съществително (вж.: *ѹпарък* – с. Теплен, Гоцделчевско; *ѹпарак* – селата Дебрен и Абланица, Гоцделчевско; *ѹпарък* // *ниш’ан’* – с. Волак, Драмско (Арх. РДА), както и нейният морфологичен вариант от женски род (напр.: *ѹпар’ка* – с. Ждребово, Девинско; *ѹпар’ка* – с. Водни пад, Смолянско (Арх. РДА).

В представения в статията географски регион със значение ‘белег от опарване’ функционира и субстантивизираната форма за среден род на производното от същата глаголна основа прилагателно *опарен* (срв.: *ѹпарено* – с. Бориково, Смолянско; *б’ел’ек* // *ѹпаренѹ* – с. Триград, Девинско (Арх. РДА), както и нейният също домашен по произход (от глагола *горя* ‘обхванат съм от огън; унищожавам; използвам за огън’ от стб. *горѣти* – *изгорѣти* (БЕР 2007: 266) синоним *изгорено* (срв.: *изгар’енѹ* – с. Витина, Маданско (Арх. РДА), а асоциирането на изгарянето с болката, която то поражда, става причина за функционирането и на съществителното *болежка* (производно от стб. *боль* ‘болка; болник’ (БЕР 2007: 64) като название на белега от опарване в лексикалната система на говора на с. Девисилица, Крумовградско (срв.: *болѣшка* // *б’елек* – с. Девисилица, Крумовградско (Арх. РДА).

Фактът, че белегът от опарване представлява петно с различен цвят върху човешката кожа, става причина за назоваването на този референт в родопските говори да се използва и турската заемка (от тур. *damga* ‘петно’ (БЕР 2007: 317)) *дамга* ‘петно’ (напр.: *дангѹ* – селата Чокманово, Сивино и Кожаре, Смолянско; *бел’ак* // *дангѹ* – с. Райково, Смолянско; *бел’ек* // *дамгѹ* – Златоград (Арх. РДА).

Нерядко първият белег, който се появява на изгореното място, е мехур, пълен с течност. Той също има своите диалектни названия. От тях в родопските говори с най-широко разпространение отново се характеризира домашната по произход дума – в случая *пърхул* (от праслав. **рѣхилъ*, **рѣхилъ* (БЕР 2002: 109), означаваща ‘подутина по тялото (от ухапване от насекоми или изрив); мехур по кожата от изгаряне’ (срв.: *пърхул* – с. Орехово, Асеновградско; *лиш’ан*, *лиш’анка* // *фѹшкул* // *пърхул* ‘мехур от изгаряне’ – с. Павелско, Асеновградско; *бел’ак* // *пърхул* ‘мехур от изгаряне’ // *фѹшкул* // *ѹпар* – с. Хвойна, Асеновградско; *парфѹл’е* – с. Царино, Момчилградско; *миш’ан* // *пърхул* ‘мехур от изгаряне’ – с. Хасърлъ, Ферешко; *парѹл* (с изпадане на х между съгласна и гласна) – с. Малък Девесил, Крумовградско (Арх. РДА).

Способността на този мехур да се пука пък се превръща в мотивация за функционирането на производното от глагола *лукам* ‘правя пукнатина в нещо; пека пуканки’ (от чсл. *пжкнѣти*, вероятно звукоподражателно (БЕР 1996: 847) съществително *пукал* като название на белега от опарено в кърджалийското село Пчеларово (вж.: *бел’ак* // *пѹкъл’* ‘мехур от изгаряне’ – с. Пчеларово, Кърджалийско (Арх. РДА).

В Асеновградско за назоваване на мехура, който се появява върху кожата след изгаряне, се използва и гръцката заемка *фушкул*, образувана от *фушка*, вариант на *фѹска* ‘мехур, пъпка, струпей’ (нгр. *фоѹска* от стгр. *φύσκη* – *φισσѡ* ‘надувам’ (Филипова-Байрова 1969: 169), но винаги във вариант и с друго диалектно название на разглеждания обект от действителността (напр.: *лиш’ан*

// бел'ак // фѹшкул 'мехур от изгаряне' – с. Малево, Асеновградско; *лишан*, *лишанка* // фѹшкул' // пѣрхул' 'мехур от изгаряне' – с. Павелско, Асеновградско; бел'ак // пѣрхул' 'мехур от изгаряне' // фѹшкул // ѹпар – с. Хвойна, Асеновградско (Арх. РДА).

Анализът на функциониращите в лексикалната парадигма на родопските говори названия, характеризиращи се със семантика 'белег от опарено', е недвусмислено доказателство за тяхната архаичност и богатството и в това отношение, тъй като показва наличието както на думи с първобългарски и старобългарски произход, така и на по-нови образувания на домашна основа и заемки от редица чужди, предимно съседни, езици. Това разнообразие от наименования на разглеждания обект от действителността се дължи на значителния брой мотивационни признаци, откриващи се в тяхната основа. Освен това от анализа на представения диалектен материал ясно проличава, че функционалността на всяко от посочените имена, независимо дали е просто или съставно, дали е от домашен или от чужд произход, не зависи от вероизповеданието на говорещите съответния диалект.

ЛИТЕРАТУРА

- Арх. РДА:** Архив за Родопски диалектен атлас към Секцията по българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН.
- БЕР 1986:** Български етимологичен речник. Т. 3 (КРЕС – МИНГО). София: Изд. на БАН, 1986.
- БЕР 1995:** Български етимологичен речник. Т. 4 (МИНГО – ПАДАМ). София: АИ „Проф. М. Дринов“, 1995.
- БЕР 1996:** Български етимологичен речник. Т. 5 (ПАДЕЖ – ПУСКАМ). София: АИ „Проф. М. Дринов“, 1996.
- БЕР 2002:** Български етимологичен речник. Т. 6 (ПУСКАМ – СЛОВАР). София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2002.
- БЕР 2007:** Български етимологичен речник. Т. 1 (А – З). София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2007.
- РБЕ 2001:** Речник на българския език. Т. 1 (А – Б). 2. изд. София: АИ „Проф. М. Дринов“, Емас, 2001.
- РБЕ 2002:** Речник на българския език. Т. 11 (О). София: АИ „Проф. М. Дринов“, Емас, 2002.
- Стойков 2002:** Стойков, Ст. Българска диалектология. София: АИ „М. Дринов“, 2002.
- Филипова-Байрова 1969:** Филипова-Байрова, М. Гръцките заемки в съвременния български език. София: Изд. на БАН, 1969.